

**Interjú Miszlivetz Ferenc egyetemi tanárral, az MTA doktorával, a
kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének főigazgatójával**

A Köz-Gazdaság interjút készített Miszlivetz Ferencsel a fejlődésgazdaságtan és a fejlesztéspolitika aktualitásáról és lehetséges kutatási irányairól. A közgazdaságtudományban ma fontos eszmecsere zajlik a fejlődés előmozdításának lehetőségeiről, eszközeiről, a fejlesztéspolitikáról, ennek sikerességéről. Szintén vita tárgya a fejlődés és a növekedés viszonya, és ennek alárendelten a növekedés mérésének problémája. Ebbe a közös gondolkodásba kapcsolódik be a Köz- Gazdaság is ezzel az interjúval.

Miszlivetz Ferenc a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének alapítója és Főigazgatója. Jean Monnet ad personam professzor, a Pannon Egyetem és a Corvinus egyetemi tanára, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének tudományos tanácsadója. A KRAFT integrált város és vidéke koncepció kidolgozója. Kutatási területei: a demokrácia elmélete és gyakorlata, a civil társadalom, Közép-Európa és az európai integráció globalizáció globális kontextusban, a fenntarthatóság társadalmi és intézményi feltételei. Számos európai és amerikai egyetemen tartott előadásokat, tanított és kutatott. 2018-ig a Bolognai Egyetem állandó vendégprofesszora volt. 2012-ben a Columbia Egyetemen István Deák ösztöndíjas vendégprofesszoraként tanított New Yorkban. Miszlivetz professzor alapítója és elnöke a Társadalomtudományok és Európa Tanulmányok Intézete Alapítványának (kőszegi Jean Monnet Kiválósági Központ). 2012 óta az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága Társadalomtudományi Szakbizottságának elnöke, a kőszegi UNESCO *Cultural Heritage Management and Sustainability* UNESCO tanszék irányítója. Számos díjban és elismerésben részesült, köztük a Magyar Köztársaság Lovagkeresztje (2005) és Tisztikeresztje (2020).

Trautmann László: *A kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének KRAFT központja jelentős szakmai műhely a fejlesztéspolitika és a regionális fejlődésgazdaságtan terén. Az éghajlatváltozásnak és a járványnak köszönhetően egyre többször esik új, fenntartható fejlődési pályáról, a globális, regionális és lokáliskooperációk összekapcsolásának szükségességéről. Milyen tanulságokkal szolgálhat a KRAFT projekt? Miben gyökerezik az új szemlélet és módszertan?*

Miszlivetz Ferenc: A KRAFT – a Kreatív város – fenntartható vidék komplex stratégiai fejlesztési koncepció rövidítése – egy hosszú gondolkodási folyamat és alternatívakeresés eredményének összefoglaló kifejezése. Az elmúlt harmincévben jórészt Nyugat-Magyarországon éltem, elsősorban Szombathelyen és Kőszegen. A '90-es évek elején, sikeres múltja alapján, Szombathely még a „Nyugat királynőjeként” aposztrofálhatta magát. Ez az önkép szilárd alapokon nyugodott és sokáig húzóerőként működött, majd jött a stagnálás és a lejtmenet. Csökkent a népesség, a jól képzett munkaerő vagy nyugatra, vagy nagyobb városokba – Budapestre, Győrbe – vándorolt. Kőszeg esetében hasonlókat lehetett tapasztalni. A kis- és közép- városok elvesztették vagy ki sem alakították perspektíváikat.

Ez a tendencia makacsnak bizonyult, ezért elkezdtem ennek mélyebb okait kutatni. Arra jutottam, hogy az addig alkalmazott, érvényben lévő fejlesztési koncepciók egyike sem kínál megoldást a régió korábban sikeres, mély történelmi gyökerekkel rendelkező kisvárosai és az azokat körülvevő vidék problémáira. Az újrainduláshoz új vízió, új szemlélet és új módszertan szükséges. Sem az európai uniós projekt alapú fejlesztések, sem a központi állami beavatkozások, sem a multinacionális vállalatok zöldmezős beruházásai, sem az érthető okokból főként túlélésre és tűzoltásra játszó helyi törekvések nem nyújtottak közép- vagy hosszútávú kibontakozási perspektívát, nem hozták lendületbe a városokat, nem élénkítették eléggé a regionális gazdaságot. A pontszerű, vagy ágazati szemléletű fejlesztések nem kapcsolódtak össze, nem voltak figyelemmel a helyi sajátosságok szélesebb körére és a kihasználatlan lehetőségekre. Inkább a politika és a média által is sujkolt, igazolatlan és tabunak számító axiómák, hitek vagy teoreémák alapján működtek, amelyeket valamilyen okból beváltak, elfogadottnak vélték azok, akik alkalmazásukról döntöttek. Utólag persze mindig könnyebb kritizálni, de figyelemre méltó, hogy nem jött elég észrevétel a tudományok, a kutatóintézetek oldaláról sem. A közgazdaság-tudomány, a politológia és a szociológia még nem rendelkezett olyan eszköztárral, hogy kritikailag reflektáljon arra, amit egyébként nagy általánosságban úgy hívtak, hogy az átmenet tanulmányozása, nemzetközileg elterjedt nevéen: „transitology” (a diktatúrából demokráciába, a tervgazdaságról piacgazdaságra való átmenet). Akkoriban kezdték szárnyukat bontogatni a multidiszciplináris jellegű regionálistanulmányok, kiváló műhelyek jöttek létre az MTA intézethálózatában például Győrött, Rechnitzer professzor úr vezetésével, hasonlóképpen Pécsen és Budapesten is. Ebben a korai szakaszban azonban még nem volt kiérlelt, a közép-európai és hazai sajátosságokat sokoldalúan értékelő módszertan, és főként nem volt viszonyítási alap. Az is igaz, hogy békés jellegű, demokratikus rendszerváltoztatásra még nem volt példa Közép-Európában.

Sokan azt gondolhatták a korabeli befolyásosnak tartott közgazdászok és döntéshozók közül, hogy az átalakulás magától fog menni, „majd kialakul”. A politikai diskurzus fő sodra és a média is ezt a hitet erősítette. Hiszen itt vagyunk

nyugati határszélen, Ausztria a szomszédunk, be fogunk kerülni az Európai Unióba, és ez adja majd a fejlődés motorját. Egyszerűen csak meg kell tanulni apiachoz való viszonyulás szabályait, és be kell tartani a demokrácia alapkövetelményeit.

Ez illúziónak bizonyult. Én könnyebb helyzetben voltam, mert akorábbi, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen Berend T. Iván gazdaságtörténeti kurzusait, Szentes Tamás fejlődésgazdaságtani előadásait hallgattam, és nekik köszönhetően hamar megismerkedtem azokkal az elméletekkel, így a függőség-elmélettel, a világrendszer és a centrum-periféria megközelítéssel, amelyek a hazai tudományos gondolkodásban még alig voltak jelen, és később sem váltak a mainstream gondolkodás szerves részévé. Néhány kivételtől eltekintve – mint például Polányi Károly *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gunnar Myrdal *Korunk kihívása: a világszegénység című művei*, vagy Immanuel Wallerstein *A modern világgazdasági rendszer kialakulása* – ilyen művek később sem jelentek meg magyarul. Ez adta az inspirációt és a kezdő lökést a *Fejlődéstanulmányok* sorozathoz az 1970-es évek végén.

A fontosabb elméleteket nagy általánosságban ismerték a történészek, a politológusok és a közgazdászok, de különösen a '90-es fordulat után azt gondolták, hogy a – akkori szóhasználattal – neomarxista, újbalos gondolkodás a világról már „nem aktuális”, idejétmúlt. Inkább húzzunk bele, legyünk része az európai bővülőegységes piacnak, kapcsolódjunk mielőbb az európai integrációba, nem érdemestovább ezekkel a fantazmagóriákkal foglalkozni.

Ez szerintem hiba volt. Volt persze ok azt gondolni, hogy a dolgok tényleg jó irányba mennek. Jöttek az EU-s nagyprojektek, amiket meg lehetett nyerni, csak jól kellett ismerni a kritériumokat. Az európai integráció akkoriban szinte az egész világ számára követendő példa volt, mindenki valamilyen módon integrálódni akart. A '90-es években a MERCOSUR, az ASEAN, az Afrikai Unió, deszinte mindenki más is azt gondolta, hogy hatékony és intézményesített regionális integrációt kell kialakítani. Az Európai Unió ekkor még nem mutatta azokat a válságjeleket, amikről ma már mindenki értesült.

Viszonylag hamar szembesültem azzal, hogy valami nem stimmel. Tanácsalanságot, ötlettelenséget, kreativitáshiányt láttam, és mindenképp a Kelet-Közép-Európában nagyon jellemző modellkövetési kényszert. Az volt a mondás, hogy nem kell sokat okoskodni, végre szabad az út, amit előttünk már kitapostak, nem nekünk kell feltalálni a spanyolviaszt.

Az, hogy ez nem stimmel, nem egyik napról a másikra derült ki. Mi is nyertünka szobathelyi tanszéken és később az intézetben EU-s pályázatokat, úgy tűnt, hogy eljött az Eldorádó. Körülbelül a '90-es évek végére, 2000-es évek elejére – amikor már nagyon közeli volt a csatlakozás – kezdett kiütközni a nagy probléma: ennek a régióknak nincs saját eredeti és testre szabott elképzelése, törekvése és

módszertana arra, hogy hogyan kellene és lehetne a saját szempontjaink, értékeink és érdekeink alapjánfejleszteni. Akár felzárkózásnak hívjuk, akár a gazdasági fejlődés gyorsításának, de komplexen nézve itt arról beszélünk, hogy a gazdasági és társadalmi kohéziót nem tanácsos szétválasztani. A GDP és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése egy komplex problémakör részei, nem lehet egyoldalúan csak abban mérni a sikert, hogy GDP- növekedés terén leahagyjuk-e a szomszédainkat, vagy egykori önmagunkat. Ez a komplex szemlélet hiányzott nemcsak a döntéshozókból, hanem a döntéseket megalapozó szakértőkből, a tudomány képviselőiből is. Ha létezett is kisebb műhelyekben, áttörni nem tudott, „nem volt aktuális”.

Amikor túl voltunk a csatlakozáson és jöttek az az első válságjelek, látszott, hogy az Európai Unió több tagországa, illetve társadalmak nem voltak lelkesek, és elégerős volt a keleti bővítés elutasítása. Ez népszavazásokban is megmutatkozott. Volt ezt megelőzően 2002–2003-ban egy sikertelen európai alkotmányozó konvent, ahol a civil társadalmat próbálták megszólítani, de hamar kiderült, hogy az elit-vezérelt integráció marad a jellemző a továbbiakban is. Nem jött létre konszenzus egy európai alkotmány körül, a demokráciát nem sikerült intézményesíteni európai, nemzetek feletti szinten. Ez történetünkben fordulópontot jelentett.

2005 után módomban volt közvetlenül együttműködni neves multinacionális cégekkel, amelyeknek volt városfejlesztési koncepciója. Mindig nagyon érdekelt a városfejlődés. A nyugat-magyarországi városok között akadnak, amelyek nyugati típusú városfejlődést produkáltak, mint például Kőszeg, Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár. A multik azonban elsősorban a megacityk érdekelték

Trautmann László: *A multinacionális vállalatok milyen viszonyt alakítottak ki a fejlesztéspolitikához?*

Miszlivetz Ferenc: Ebben az időszakban már lehetett érezni a válság előszelét. Látszott, hogy a demokrácia – például Magyarország esetében – nem annyira erős és meggyőző fogalom a mindennapok szintjén abban a formájában, ahogy ezt elképzeltük. Amerikai típusú liberális képviselési demokráciáról van szó, aminek van egy intézményesített, formális működése, de a demokrácia fogalma nem kapcsolódott össze a gazdasági demokrácia, a jólét, a társadalmi kohézió kérdéseivel.

Azt, hogy ezzel baj van, a fősodorhoz tartozó társadalomtudósok nem nagyon akarták elismerni. Látszott, hogy a régiók felzárkózásával ígéretes projektje a kis- és középvárosok stagnálásához, további polarizációhoz vezetett. Új koncepciók bukkantak fel, megjelent az „okos város” és az „intelligens régió” fogalma (Smart City, Intelligent City, Green City stb.), de ezekkel nem sokáig lehetett az érdemleges fejlődés hiányát elkendőzni. Érdekelt, hogy ezt miként értelmezi a velünk kutatási szerződést kötő IBM és Siemens. Kiderült, hogy nagyon komoly kutatói

kapacitásai vannak, Svájcban, Münchenben jelentős kutatóintézeteket működtetnek, felkészült szociológusokkal dolgoznak.

Elég erősen kritizáltam ezeket a koncepciókat. De elmentem a konferenciákra, ahol az derült ki, hogy a cégvezetőket elsősorban a nagyvárosok érdeklik, azok az innovációnak nevezett koncentrált nagybefektetési lehetőségek, amiket London, Dublin, Szentpétervár, Ankara, Isztambul, vagy Johannesburg tud kínálni. Kőszeg számukra egy falu volt. De közben fájlalták, hogy a magyar munkaerő nem veszi fel a globális ritmust, és emiatt lehet, hogy tovább kell majd állniuk Magyarországról, noha személyesen jól érzik itt magukat.

Bár nagyon eltérően ítéltük meg a kis- és középvárosokban rejlő lehetőségeket, a Siemens Zrt. felkért, hogy dolgozzak ki egy alternatív koncepciót. Így jött létre a *Kreatív város – fenntartható vidék*, azaz a KRAFT.

2010–11-ben született a KRAFT fejlesztési stratégia, 2012-ben a KRAFT-index. Miután innovációs járulékból kaptuk a támogatást, az APEH (az akkori NAV) validálta és jóváhagyta, mint új innovációs terméket.

Trautmann László: *A közép-európai fejlesztési koncepcióban milyen lehetőségeket látsz? Mi a térségünk komparatív vagy abszolút előnye a világban és Európában?*

Miszlivetz Ferenc: A relatív előny látszólag paradox módon éppen a félperifériális jellegből adódó világnézet, törekvések és tapasztalatok, a nagyfokú reziliencia és a kreatív túlélési technikák történelmileg egyedülálló ötvözete. Egy sajátos látásmód, a világnak egy rendkívül összetett és érzékeny felfogása. Ami különbözik a lineáris történelemszemlélettől, az egyenes vonalú fejlődésbe vetett hittől, de a beletörődés passzivitásától is.

Jó gondolat az, hogy az Európai Unió bővüljön, és ne véglegesítsük a határait. Eza koncepció állandó tesztelés alatt áll. Rajtunk is áll vagy bukik, mi lesz belőle. Ezt valószínűleg sokan tudják Közép-Európában, de szükség volna azonosságtudatunk megerősítésére és állandó újrafogalmazására. Nem kell kétségbeesni, ha úgy látjuk, hogy zsákutcába kerültünk, egyszerűen csak ki kell jönni belőle. Jogos a mostani kritikák jelentős része az Európai Bizottság, az Európai Tanács, az Európai Parlament működésével, vezetésével, koncepciótlanságával, ellentmondásosságával stb. kapcsolatban. De ez csak a jelenlegi állapot, senki nem gondolhatja, hogy ez így marad. Ez a térség képes arra, hogy elegánsan, szépen oldja meg ezt a feladatot. De ehhez nem elég külön-külön felemelni a fejünket, folyamatosan körbe is kell néznünk. A lehetőségünk megvan a közös fellépésre, a hatékony megoldásokat, módszereket még meg kell találnunk.

2010-ben jelent meg a Duna Régió Stratégia elnevezésű makro-regionális fejlesztési koncepció, amit elsősorban befolyásos német gazdasági szereplők kezdeményeztek abból a célból, hogy egy földrajzilag is megfogható – bocsánat a

kifejezésért – Hinterlandja lehessen a német gazdaságnak. Arra inspirált, hogy ezek az országok (összes Duna menti, illetve csatlakozni kívánó volt dél-kelet-európai ország) maguktól találjanak ki projekteket az együttműködésük kiszélesítésére.

Ez nem fért bele a modellkövetés kultúrájába, mert azt üzenté, hogy csak akkor lesz pénz, ha az úgynevezett stakeholderok, a gazdasági szereplők, kamarák, az egyetemek, városok, regionális intézmények stb. közötti, határokon átívelő együttműködésére kitalálnak újszerű koncepciókat. Ez gyakorlatilag szinte senkit nem érdekelt az elején, mert azt nézték, hogyan lehet a leggyorsabban pénzhez jutni. Engem viszont azért érdekelt, mert úgy láttam, hogy végre lehet az együttműködésnek egy tágabb keretet adni, végre van az Európai Uniónak egy előremutató fejlesztési elképzelése, amibe be lehetne kapcsolódni, ha több lenne részünkről a kezdeményezőkésség és az intellektuális input.

Ez adta a KRAFT legtágabb keretét, amit én az első perctől fogva egy közép-európai projektnek tekintettem. Úgy láttam, nem szabad tovább a nagy általánosságok, történelmi sérelmek és kulturális különbségek nyelvén beszélni. A térség felfejlődéséhez és kibontakozásához konkrét és legalább középtávú programok kellene. Tehát tulajdonképpen a KRAFT nem más, mint „Közép-Európa alulnézetből” – azaz messze nem csak Kőszegre vagy Szombathelyre és néhány környékbeli kisvárosra alkalmazható. De valahol el kellett kezdeni. Én a Duna és a Balaton közötti Nyugat-Pannon régiót ismerem, ennek adottságaival és kihasználatlan lehetőségeivel kapcsolatban vannak konkrét elképzeléseim.

A pont, ahol a kormányzattal sikerült találni egy közös nevezőt, az volt, hogy a város- és vidékfejlesztésben szükség van egy vadonatúj koncepcióra, mivel a régiek nem működnek. Ez az új koncepció elsősorban a kultúrára, identitásra, komplex történelmi örökségre, a meglévő, elfojtott vagy elfelejtett értékekre, kreativitásra, és ennek az új keretek közé helyezésére, gazdaságilag is megtérülő menedzsmentjére épít.

A hagyományos ágazati fejlesztési kérdések, hogy hova kell az utakat, vasutat, kerékpárutat, parkolót, víztározót, szennyvíztisztítót építeni, miközben nem tudjuk, mi történik az ott élőkkel. Mit gondolnak az állandó változásokról, mitől félnek, merre visz az útjuk. Ezzel szemben én azt az álláspontot vallom, hogy a kultúra a fejlesztéspolitika alapja. Akultúráról még ma is sokan szeretnék azt gondolni, hogy csak „hab a tortán”. Ezzel nem értek egyet, a kulturális örökség védelme teljes mértékben összhangba hozható a korszerű menedzsment szemlélettel. Sok helyen lehet már azért látni erre utaló elemeket.

A gazdag kulturális, építészeti, természeti, intellektuális örökséget újszerűen érdemes megközelíteni, mivel ez nagy gazdasági felhajtóerő tud lenni. Kiválóan látszik ez a kőszegi példa mellett a Pannonhalmi Apátság vagy az európai kulturális főváros pályázat nyertese, Veszprém esetében. A vallási intézmények, művészetek,

építészet, az irodalmi kincs, zene összessége, valamint az ehhez kapcsolódó épületek és környezet méltó rekonstrukciója és rehabilitációja hosszú távon megtérülő befektetés a jövőbe.

A KRAFT koncepció és a KRAFT index megjelenése volt tehát a fordulópont, amikor sikerült a jelenlegi kormányzatot meggyőzni arról, hogy meg kellene próbálni ezt a gondolkodást, paradigmaváltást a valóságban is alkalmazni.

Trautmann László: *A helyi közösség befogadott titeket?*

Miszlivetz Ferenc: Ez alapvető feltétel volt. Kőszegen történelmi távlatból nézve csodák halmozódtak egymásra: megmaradt a város kompakt építészeti egysége (nagyon kevés kivételtől eltekintve), az identitás, hogy Kőszeg iskolaváros, a turizmus és a rekreáció városa. Először kulturális kínálattal, majd felsőfokú oktatási programmal jelentkeztünk, a polgármester és a helyi lakosok is természetesen, sőt, szeretettel fogadtak. A kőszegiekek joggal büszkéek városukra, épem maradt épített örökségükre és erős a kulturális identitásuk.

Bár a mostani intézetünk, az FTI-iASK egy nemzetközi tudásközpont, arra nagyon vigyázunk, hogy a fejlesztések terén állandó kapcsolatban legyünk a társadalmi mikrokörnyezettel. Az itt felhalmozódó tudást a *Tudomány a kocsmban* előadássorozat keretében és történelmi-irodalmi séták szervezésével és sok egyéb módon igyekszünk megosztani. Az elefántcsonttorony típusú intézetek felett eljárt az idő.

Trautmann László: *Mi a járványidőszak tapasztalata ebből a szempontból? A fejlesztéspolitikát a járvány felerősítette vagy legyengítette, összekovácsolta a közösséget, vagy inkább individualizált?*

Miszlivetz Ferenc: Ez egy nagyon nagy kérdés, amire nem biztos, hogy kimerítő választ tudok adni. Kőszeg emberi léptékű település, ahogy a legtöbb város az Nyugat-Pannóniában. Egy kisebb közösségben nagyobb a szolidaritás. Az emberek jobban ismerik egymást, hamarabb derül ki, kinek mire van szüksége, és a szükségletek körül nem alakul ki valamiféle rossz rivalizálás. Például kiderült, hogy a COVID-19 járvány miatt a gimnáziumoknak az érettségire való felkészítéssel nagy gondjuk van. Nem lehet bemenni, találkozni a tanárokkal stb. Nálunk rögtön akadtak, akik vállalták, hogy felmondják az érettségi tételeket irodalomból, történelemből és angolból. Ezt kiváló informatikusaink profi módon rögzítették és osztották meg. Óriási siker volt. Ennek országosan is híre ment, bizonyítékául annak, hogyan tud egy kis közösség – ahol a műveltségnek és afelelősségvállalásnak megvannak a hagyományai és hozzá a technikai lehetőségei – gyorsan lépni és reziliensnek lenni. Bár sok jó példát tudnék még említeni, azért nem mernék országos szinten általánosítani. A jó példákban viszont lehet építkezni.

Ezt a helyi tanulságot általánosítani is lehet. Általában úgy vélem, hogy ebben a bizonytalan és félelemmel teli korszakban az emberi élet keretei és korlátai erőteljesebben kirajzolódnak. Valami megváltozott a jó étellel kapcsolatos felfogásunkban. Életem párjával a '90-es évek elejétől kétlakiak voltunk. Sokat meséltünk pesti barátainknak, akik gyakran megkérdezték, nincs-e túl messze Kőszeg, hogy tényleg ott akarunk-e majd nyugdíjba menni. Úgy gondolták, ez jó egy pár éves játéknak, de végül visszatérünk, mert mi budapestiek vagyunk. Erről külön könyvet lehetne írni. Szerintem a fővárosi provincializmusnak, egyfajta elit önértelmezési zavarnak ez a makacs tünete, önmegerősítő narratívája most az éghajlatváltozás és pandémia idején változik. Budapest egy nagy birodalom második fővárosának jött létre a mai formájában egy olyan korszakban, amikor az egész országhatalmas fellendülésben volt. A főváros kontra vidék kiegyenlítődés nem lesz gyors folyamat, de megindult. A KRAFT arról is szól, mi mindennek kellene teljesülnie ahhoz, hogy ez a változás elhozza a vidék sikerét.

Most még „vidékről jönnek föl” Budapestre a tehetséges fiatalok, felemelkednek, sikeres üzletemberek vagy ismert politikusok lesznek, és sokan főnről lefelé nézve kezdik látni a világot. Ezt a kettős identitászavart a kiegyenlítődés segíthet kikúrálni.

Trautmann László: *Térjünk át a második kérdéskörre, a fejlesztéspolitikára és a fejlődéelméletre. Milyennek látod a fejlődéelméletek helyzetét a világban és ebben a magyar szakma szerepét?*

Miszlivetz Ferenc: Szerencsés helyzetben voltam, mert jó iskoláim voltak. Érdekeltek és máig érdekelnek a világgazdasággal, világpolitikával kapcsolatos elméletek, mint például a latin-amerikai iskola által kidolgozott, Celso Furtado Teotonio Dos Santos és Osvaldo Sunkel nevéhez köthető függőség elmélet, a Római Klub jelentései, amelyeknek egyikét a magyar László Ervin írta, a Wallerstein-féle világrendszer-elmélet és az ezekkel kapcsolatos nemzetközi viták olyan nemzetközi nagyságok részvételével, mint Andre Gunder Frank vagy Samir, Amin. Ugyanúgy foglalkoztattak a történeti, szociológiai kérdések, a társadalomtörténet és a fejlődés-elmaradottság kulturális vonatkozásai, Bibó István és Szűcs Jenő elemzései a kelet-közép-európai régió sajátosságairól. Ezt a kétféle megközelítést próbáltam összekapcsolni hosszú éveken át. Talán most valamennyire sikerült a kőszegi intézetben ehhez a célhoz közelebb kerülni – a KRAFT műhely és az itt születő fejlesztési koncepciók, valamint a 19.- 20. századi városi polgárság, a zsidóság, a szerzetesrendek hálózatairól és kreatív szerepéről szóló kutatásaink is ennek a több évtizedes folyamatnak a kifutásai.

Az elmaradottság felszámolásának kérdését előtérbe állító elméletek a '60-as évektől virágkorukat élték. A gyarmatbirodalmak felbomlásának idején intenzív gondolkodás indult meg arról, hogy a volt gyarmattartók miként alakítsák

viszonyukat korábbi gyarmataikkal, Nagy-Britannia esetében Indiával, Pakisztánnal, Szudánnal, Malajziával, és így tovább. A brit kormány nyeregben akart maradni és mindent meg is tett azért, hogy befolyása ne szűnjön meg. A befolyás és függőség fenntartásának egyik jól bevált eszköze a nyelvi dominancia, az oktatás és főként a felsőoktatás kézben tartása volt. Az értelmiség egy része egyfajta lelkiismeretfurdalással keveredő felelősségtudattal és persze személyes tapasztalatok alapján kezdett gondolkodni a gyarmati örökségen. Az államérdek, az intellektuális elkötelezettség és a felhalmozott ismeretek együttesen új tudományos megközelítéseket, elméleteket eredményeztek. Ekkor született a három világ koncepciója, és ekkor jött létre intézményesült formában a fejlődés-tanulmányok.

Ezt a felelősségvállalást több oldalról is meg lehetett közelíteni. Egyrészt úgy, hogy az értelmiség és az egyetemek foglalkoznak az elmaradottság kérdésével, másrészt úgy, hogy olyan képzési programokat kínálnak és olyan kutatási programokat indítanak el, amelyekbe a volt gyarmatok elitje könnyen be tud kapcsolódni.

Erre egy jó példa a Sussexi Egyetem Fejlődés-tanulmányok Intézetének története, amelyet olyan meghatározó egyéniségek hoztak létre és vezettek, mint Dudley Seers, vagy Sir Richard Jolly, akiknek intellektuális és morális öröksége évtizedekre meghatározta az intézmény karakterét, ők fogalmazták meg igen árnyaltan ezeket az elképzeléseket. Nagyon sokat foglalkoztak azzal, hogy mi a fejlődés. Magyarul két szót használunk: fejlődés és fejlesztés, angolban mind a kettőre a *development* kifejezést alkalmazzák. Vannak tehát közös gyökerek, de van egy nagy különbség a között, amit most csinálunk, és amit ők akkor csináltak. A britek és a hollandok a '60-úas években magukat a világ szellemi központjának tekintették, segélyeket akartak nyújtani a harmadik világnak, annak az általuk évszázadokon át módszeresen gyarmatosított és kizsákmányolt világnak, amely gazdagságuknak, azaz centrum-állam szerepüknek egyik fontos pillére volt.

A Közgázon elsősorban gazdaságtörténetet és elméletet hallgattam, a nagy elméletek érdekeltek. Eljutottam a sussexi intézetbe 1983–84-ben, ahol nagyon jó kollegiális viszonyom volt mindenkiel fiatal kutatóként. Azt láttam, hogy az emberek olyan dolgokkal foglalkoznak, amit itthon nem is tartottunk tudománynak. Volt egy nagyon erős politikai gazdaságtani kontextus, de volt egy erős gazdaságpolitikai és gazdaságelméleti fókusz is. Mindez többnyire az állam, az állami beavatkozás, az állami felelősségvállalás és segítségnyújtás körül forgott. Sokan foglalkoztak a nemzetközi csere egyenlőtlenséget szülő és tartósító jellegével, a nyersanyagok és élelmiszerek előállításával és kereskedelmével, világpiaci árával. Magát az IDS-t (Institute of Development Studies) is az Overseas Ministry (Tengerentúli Ügyek Minisztérium) – ami a brit külügyminisztérium valamiféle leányvállalata volt - hozta létre és tartotta fenn.

Ezt nem volt olyan könnyű 29–30 évesen megérteni. Azt láttam, hogy nagyon másféle a hozzáállásuk a tudományhoz, mint amit én ismertem. Egyrészt túl elvontnak, másrészt túl praktikusnak találtam a kérdéseiket. Tehát belecsöppentem egy új szellemi légkörbe és intézményi kultúrába, amit émsztemem kellett, és sokat foglalkoztatott. Konferenciákra, szemináriumokra visszajártam Sussex-be, később intézményesen is elkezdünk együttműködni az egyetemmel. Kétségtelen, hogy ott is meg itt Magyarországon is volt ennek a gondolkodásnak és tudományos megközelítésnek egy felfutása a '60-as évektől a '80-as évekig, és aztán volt egy stagnáló korszak, a neoliberális korszak ideológiai követelményeinek köszönhetően háttérbe szorultak az állami felelősségvállalást is hangsúlyozó fejlődéseméleti és fejlesztéscentrikus megközelítések.

Időközben ugyanakkor világszerte elterjedtek az eleve multidiszciplináris fejlődéstanulmányok mesterprogramok, és jelentősen kitágultak. Egyre nagyobb szerepet kapott bennük az emberi tényező, a társadalmi részvétel, a kulturális antropológia, az etikai-filozófiai kérdések és a nemzetközi kapcsolatok elemzése.

Amikor elkezdtem gondolkozni arról, hogy miért akarom minden erőmmel a KRAFT elképzelést a gyakorlatban is működtetni, és rávenni a kormányzatot, önkormányzatokat és más szereplőket az együttműködésre, itt találtam meg ennek a gyökerét. Mert van egy közös nevező a fejlődéstanulmányokkal: a KRAFT egy fejlesztési koncepció, módszertan és stratégia ötvözete helyi magyar és közép-európai viszonyokra alkalmazva. A szemlélet és a módszertan is tágítható, és sokat fejlődött az elmúlt néhány év során. Jelenleg nyolc európai uniós ország régióinak aktív részvételével folyik egy fejlesztési projekt Local Flavors néven a mi vezetésünkkel.

Trautmann László: *Ezt az elméleti hullámot a fejlesztéseméletek terén látod Kelet-, Közép-Európában is?*

Miszlivetz Ferenc: A lengyeleknél viszonylag erős volt, de „a szabadpiac mindent megold” dogma majdnem mindent háttérbe szorított. Nem követem azt, hogy az 1990-es és 2000-es években mi történt ezen a téren, de azt látom, nem volt átütő, kiszorította az átmenetekkel kapcsolatos elmélkedés, a Transition Studies, és az európai tanulmányok, az European Studies. Később Hollandiában elindult a Social Studies, Skóciában, Anglia más területein is elég hamar létrejöttek egyetemeken Development Studies programok. Aztán elterjedtek Amerikában, Kanadában, és ma már nagyon változatos formában működik.

Ez más, mint kezdetben, más a szellemisége. De az alapgondolat, hogy a tudomány közvetlenül is legyen felelős azért, hogy hogyan változtatunk, és ezt vizsgálja meg sok oldalról, egy nagyon jelentős gondolat. Ez sokféleképpen előjöhethet, és ma már nemcsak itthon Magyarországon, hanem az Egyesült Államokban is van olyan partnerünk – a City University of New York

intézetigazgatója, Charles Vörösmarty professzor –, aki azt javasolja, hogy mostantól *re-development*-ről, azaz újrakezlesztésről beszéljünk. Ne arról, hogy másoknak hogyan segítsünk, hogy Európából mondjuk meg, hogyan fejlődjön Afrika, hanem hogyan fejlesszük újra Észak-, Kelet-Amerikát, vagy Pannóniát. Ez a kérdés egy mély ütés elméleti értelemben, mert azt sejteti, hogyami eddig történt, az nem volt jó. Tehát az egészet újra kellene fejleszteni, azonban erről meggyőzni a nagybefektetőket gyakorlatilag lehetetlen. A válságok sorozata, állami, illetve EU-s felismerések lehet, hogy közelebb visznek ehhez. Úgy láttam, hogy ez a válságeggyüttes, amiben vagyunk – éghajlatválság, pandémia, migráció, és az ennek hatására széthulló területek – rákényszerítik az EU-s és itthoni döntéshozókat, hogy mélyebben gondolkozzanak ezekről az összefüggésekről.

A másik dolog, amit majdnem minden létező intézettel szemben nagyon erősen hangsúlyozunk, az nem az általános multidiszciplinaritás, hanem az, hogy ezeket a komplex fenntarthatósági problémákat nagyon nehéz megérteni. Egyre nehezebb, mert olyan gyorsan változik egy adott város vagy régió stb. közege. Ezekre reagálni csak akkor van sanszuk, ha a megközelítés módja is komplex, tehát inter- és transzdiszciplináris. Hét éve működik az intézet, ahol ezzel rengeteget foglalkozunk, és most kezdünk elérni kézzelfogható eredményeket. Jelenleg van egy Szigetköz-projektünk, ahol együttműködnek zenészek, irodalmárok, talaj- és vízmérnökök.

Trautmann László: *Hogyan jött a Fejlődés-tanulmányok könyvsorozat ötlete és milyen nehézségek léptek fel a szerkesztési és kiadási folyamatban?*

Miszlivetz Ferenc: Ez egy érdekes dolog volt. Béládi László barátommal egy TDK-dolgozaton dolgoztunk. Nagyon érdekelt minket a komplex közép-európai fejlődés és elmaradottság kérdése, a nyugati típusú városok és a polgárság kialakulásának akadályai. Kerestünk más elmaradottsághoz kapcsolódó eseteket is, mint például Afrikát. De egyszer csak megtorpantunk. Nem nagyon tudtunk mit olvasni, a '70-es évek második felében gyakorlatilag nem voltak könyvek. Volt néhány jó, amiket általában elvittek a könyvtárból a kutatók és a professzorok. Minket nagyon zavart, hogy nem tudtunk vitákat szervezni.

Ekkor kerültünk kapcsolatba Szentes Tamással a nyertes dolgozat révén, konzultálni tudtunk vele az afrikai elmaradottság problémáiról, módszertani kérdésekről. Rövid idő alatt nagyon sokat tanultunk tőle, a tanítványai lettünk. Az irodájában dolgozhattunk és megkaptuk tőle a legfrissebb irodalmakat. A mennyországban éreztük magunkat.

Felvetődött a kérdés: mit kezdjünk ezekkel a mások számára jórészt hozzáférhetetlen working paperekkal. Úgy éreztük, hogy az információhiány különösen a tudomány terén egészségtelen helyzet, amin változtatni kell. Akkoriban már elkezdődött valamiféle ellenzéki gondolkodás, de ez eléggé köldöknéző volt,

maximum Erdélyig terjedt a figyelem. Úgy véltük, tágítani kell az új generációk szellemi horizontját. Egyszer kezünkbe került egy tanszéki, kis példányszámú szöveggyűjtemény Alexander Gerschenkron írásaiból és megkérdeztük aprofesszor urat, hogy mi miért nem adunk ki ehhez hasonlót. Szentes egy dinamikus fiatal tudós volt, aki nem szerette az állóvizet, beleegyezett és azt javasolta, legyen a címe Development Studies, azaz Fejlődés-tanulmányok. Ez 1978-ban történt, de még ma isfejtőrést okoz, hogy mi a megfelelő fordítás. A fejlődést túl általánosnak és némileg ideologikusnak találtuk, a fejlesztést túlságosan gyakorlatiasnak. A fejlődés tudományosabbnak hangzott, így lett *Fejlődés-tanulmányok*. Olvasták diákok, tanárok, ismert volt szélesebb értelmiségi körökben. Érdekes élmény, hogy hosszú szünet után újra beszélnek róla, sőt idézik.

Trautmann László: *Tanulság talán az, hogy az egyetemeknek feladata az innovatív, legújabb társadalomtudományi eredmények megjelenítése?*

Miszlivetz Ferenc: Így van, tehát tulajdonképpen ez egy alternatívát felmutató üzenet volt, hogy milyennek kellene lennie egy egyetemnek. Ugyanezzel a címmel indított Szentes Tamás egy több diszciplínát is magába foglaló blokk-szemináriumot, ahol a világgazdaság, a gazdaságtörténet, a filozófia és a szociológia egyszerre volt jelen. Ez volt az a mai mesterképzésnek megfelelő képzési szint, ahol végzősökként Béládi Lacival kaptunk némi szemináriumvezetési, óraadási lehetőséget is. Emlékszem az első alkalommal remegő kézzel felolvastam egy gondosan megírt szöveget Fekete-Afrika gazdaságtörténetéről, a trianguláris rabszolga-kereskedelemről. De nemcsak az volt a jó benne, hogy több megközelítést összekapcsolt, hanem hogy kéthetente sor került egy úgynevezett staff szemináriumra, ami azt jelentette, hogy – az órát tartó diákokat is beleértve – az előadók összeültek a nagy tanszéki tanácskozó teremben és tematikus vitákat folytattak, kötetlenül beszélgettek. Mindig volt egy téma vagy egy szerző, amiről-akiről valaki beszámolt, volt mellé egy szendvics vagy egy pohár bor. Ilyet egy évtizeddel később a Stanford Egyetemen, Palo Altóban, Philipp Schmitter demokrácia szemináriumán tapasztaltam.

Ezek az alkalmak rettenetesen fontosak voltak. Ezt a fajta műhelymunkát láttam mind Amerikában, mind Angliában és bizonyos mértékben a németeknél is – és ahol csinálták, ott ebből kinőtt valami. Az emberek megismerkednek, összehátrókoznak, véleményt cserélnek, nem feltétlenül értenek egyet. Mindig hívtunk külsős előadókat is, mindez nagyon inspiráló volt. Amit most Kőszegen csinálunk, ennek a tapasztalatnak az alapján is született. Ez a millió sajnos az egyetemeken eltűnt, talán a szakkollégiumok jelentenek némi kivételt. Az egyetemek nagy korporációk lettek, és nincs se tér, se idő az együtt gondolkodásra. Kreditpontokat kell gyűjteni. A Bolognai Egyetemen tanítottam 15 évig, és azt tapasztaltam, hogy az intézmény gyakorlatilag olyan, mint egy gyár, ahol adott

termekben folynak bizonyos műszakok, és ha lejár az idő, akkor már dörömböl az ajtón a következő műszak. Nem lehet leülni a diákokkal beszélgetni, büfé sincs, csak egy kis luk, ahol kávét lehet kapni az automatából. Aválság kitörésekor nagyon sokan jelentkeztek a kurzusomra, és szerették volna abeszélgetést folytatni az órát követően. Mondtam nekik, szerezzenek hozzá termet. Nagy nehezen találtak egy szakszervezetek által használt kis helységet, ott gyűltünk össze. Nyilván maradtak kivételek, de az egyetemek zömében értelmiségi képzést nem tekintik feladatuknak, csak az aktuális piaci igények szerint működnek, kizárólag szakembereket, szakértőket bocsátanak ki. Ez egy világprobléma, de nekünk itt kell rá megoldást találnunk. Persze a világ és a történelem nem így működik, végül mindig kitermelődik egy olyan réteg, akit érdekelnek az összefüggések és a horizontális kapcsolódások, de a főáram most az ellenkező irányba tart. Van egy folytatólagos vitánk a „Jövőegyetemmel” kapcsolatban, amittalán jövőre sikerül közzé tennünk egy discussion paper formában. Ebből is kitűnik, a világ számos pontján foglalkoznak ezzel a problémával.

Nem az a fő kérdés, hogy privatizálni kell-e vagy sem az egyetemeket, a magánegyetem egy jó dolog, és nyilván rugalmasabb formákat tud biztosítani, ha a kuratórium nyitott gondolkodású emberekből áll. Ettől azonban a probléma nem oldódik meg. Ebben a felbolydult és veszélyes világhelyzetben újra kellene gondolnunk, mit jelent az universitas. Természetesen nem lehetünk meg diszciplínák nélkül, szükségünk van szakmailag kiváló pénzügyi specialistákra, könyvelőkre, informatikusokra, gépész-, elektro- és vízügyi mérnökökre, orvosokra, de szükség volna arra is, hogy legyen a felsőbb fokú tanulmányoknak egy olyan kerete, ami átjárást biztosít a tudományterületek között, és lehetőséget ad a folyamatos reflexióra a világ folyásával és a tudomány felelősségével kapcsolatban.

Köszönjük szépen a beszélgetést!

(Az interjú elkészítésében Süle Ákos nyújtott technikai segítséget.)